

Andrzej Pieńkowski

Zasoby Archiwum Parafialnego w Rydzewie k. Rajgrodu (XIX-XX w.)

Studia Elckie 13, 141-154

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZASOBY ARCHIWUM PARAFIALNEGO W RYDZEWIE K. RAJGRODU (XIX – XX W.)

I. Wprowadzenie

Początek archiwów parafialnych Kościoła katolickiego sięga średniowiecza. Obowiązek ksiąg metrykalnych został wprowadzony w drugiej połowie XVI w. po Soborze Trydenckim (1545-1563). Zalecono prowadzenie rejestru chrztów, który był wymagany przy udzielaniu sakramentu małżeństwa. Od XVII wieku zaprowadzono rejestrację wszystkich chrztów i ślubów. Z czasem dodatkowo spisywano bierzmowanych, przyjmujących komunię wielkanocną i zmarłych. Do XVIII wieku każda księga metrykalna podzielona była na trzy części: chrztów, ślubów i zgonów. Nie posiadały one rubryk lecz miały formę opisową. Do początków XIX wieku pisane były po łacinie. Powodowało to, że były mało czytelne. Wszedł więc obowiązek (XVIII wiek) prowadzenia oddzielnych ksiąg chrztów, ślubów i pogrzebów¹. Przy rejestracji aktów metrykalnych pozostała nadal forma opisowa. Rubryki w księgach na terenie Polski wprowadzono w wieku XX. Obok dokumentów metrykalnych archiwa parafialne posiadały akta urzędowe, akta rachunkowe, księgi korespondencji i inne. Wszystkie one tworzyły bogatą spuściznę historyczną danej epoki.

W obrębie szeroko rozumianego archiwum na przestrzeni lat rozszerzał się i kształtował zakres ksiąg obowiązkowych prowadzonych w parafii. Obecnie do najważniejszych należą księgi metrykalne, czyli ochrzczonych, małżeństw i zmarłych. Dodatkowo muszą być przechowywane księgi bierzmowanych, pierwszej Komunii świętej, chorych, protokołów przedmażeńskich, rachunkowa, kartoteki parafialne, intencji mszalnych, kapłanów celebrujących, ogłoszeń parafialnych, kronika,

Ks. Andrzej Pieńkowski; doktorant na Wydziale Humanistycznym UWM; proboszcz parafii pw. św. Wojciecha w Rydzewie; adres do korespondencji: Rydzewo 10, 19-206 Rajgród.

¹ Zob. A. Mezglewski, *Księgi Metrykalne*, „Encyklopedia Katolicka”, t. 12, Lublin 2008, kol. 661.

inwentarzowe, protokołów wizytacji biskupiej i dziekańskiej, posiedzeń rady parafialnej i ekonomicznej oraz korespondencji².

Celem opracowania jest przedstawienie zasobów Archiwum Parafii pw. św. Wojciecha w Rydzewie k. Rajgrodu z lat 1810-2000. Nie wszystkie księgi i akta obecnie uważane za obowiązkowe, takimi były na przestrzeni lat objętych artykułem. Dlatego schemat artykułu nie będzie pokrywał się z obecnie przyjętym zakresem ksiąg obowiązkowych w archiwum parafialnym. Ważnym również jest fakt, że akta parafii w Rydzewie w dużej mierze opierają się na dziewiętnastowiecznych poszytach. Zawierają one jednocześnie akta urzędowe, rachunkowe i korespondencyjne, dlatego jednoznaczny podział dokumentów jest często niemożliwy. W archiwum z różnych przyczyn nie zachowało się w całości, zaginęło bądź zostało przejęte przez archiwa państwowe wiele ksiąg i poszytów.

Opierając się na analizie źródeł, które są głównym przedmiotem pracy, artykuł ma przedstawić archiwum rydzewskie w sposób możliwie uporządkowany, jako cenne źródło do przyszłych badań historycznych. Dotychczas posiłkując się informacjami z wyższej wymienionych dokumentów, napisana została praca magisterska. Jednak nikt dotąd nie podjął się przedstawienia archiwum w sposób kompleksowy.

II. Rys historyczny

Historia parafii w Rydzewie rozpoczęła się od starań Ksawerego Rydzewskiego (zm. 1843 r.), rotmistrza Powiatu Biebrzańskiego, dziedzica majątku w Rydzewie. Podpisał on akt lokacyjny 6 października 1809 r. po uprzedniej umowie z komisarzami duchownymi. W konsekwencji, 5 marca 1810 roku³ biskup wigierski Jan Klemens Gołaszewski⁴ wydał akt erekcyjny kościoła filialnego w Rydzewie pw. św. Wojciecha Biskupa. Ksiądz pracujący w Rydzewie otoczył opieką duszpasterską następujące miejscowości wyłączone z parafii Rajgród: Rydzewo, Szymany, Toczyłowo, Sikora, Miecze, Kosówka, Wólka Piotrowska, Wólka

² *I Synod Diecezji Elckiej*, Ełk 1999, s. 66-67.

³ Archiwum Parafialne w Rydzewie (dalej cyt. APR), Akta rachunków, t. 1, Odpis aktu erekcyjnego filii kościoła w Rydzewie z 5 III 1810 r.

⁴ Zob. H. Gołaszewski, *Biskup Jan Klemens Gołaszewski jako drugi ordynariusz diecezji wigierskiej (1805-1818) i jako pierwszy ordynariusz diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej (1818-1820)*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 47(1985), nr 4, s. 98-107.

Danowska, Danowo, Bukowo, Kołaki i Karwowo. Kościołem filialnym pozostał aż do końca 1818 roku⁵. Po powstaniu diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej, filia w Rydzewie weszła w skład dekanatu wąsowskiego. Po powstaniu styczniowym w 1867 roku zwiększono liczbę guberni, do których władze carskie nakazały przystosować granice dekanatów. W skład dekanatu szczuczynskiego z siedzibą w Grajewie weszła filia kościoła w Rydzewie. Był to okres wprowadzania obowiązkowego języka rosyjskiego w zapisach ksiąg parafialnych. Stan ten przetrwał aż do pierwszej wojny światowej. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku nastąpiła reorganizacja struktur kościelnych. Parafia w Rydzewie weszła w skład diecezji łomżyńskiej od 1925 roku⁶. Dekanatem pozostał nadal Szczuczyn. Od roku 1937 parafia Rydzewo włączona została do nowopowstałego dekanatu Grajewskiego⁷. Obszar parafii podczas drugiej wojny światowej przechodził kolejno pod okupację radziecką (1939-1941) i niemiecką (1941-1945). Po kolejnej zmianie granic diecezji w Polsce, parafia w Rydzewie weszła w skład nowopowstałej diecezji ełckiej w 1992 roku⁸. Nowym dekanatem został Rajgród.

III. Księgi metrykalne

W archiwum parafii rydzewskiej zasadniczo prowadzone były trzy podstawowe księgi metrykalne: ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych. Wyjątek stanowi okres drugiej wojny światowej. Z tego okresu zachowały się duplikaty ksiąg, w których w jednej księdze wpisywano zarówno ochrzczonych, zaślubionych jak i zmarłych.

Księgi metrykalne od początku pisane były w języku polskim. W okresie zaborów od 1869 roku wprowadzono we wpisach obowiązkowy język rosyjski.

Część z tych dokumentów nie zachowała się. Jednak na podstawie akt parafialnych można stwierdzić, że księgi metrykalne prowadzone

⁵ A. Pieńkowski, *Filia w Rydzewie*, „Rajgrodzkie Echa”, 22(2011), nr 5(255), s. 23.

⁶ Zob. W. Jemielity, *Zarys dziejów diecezji łomżyńskiej*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, 49(1987), nr 2, s. 8-12.

⁷ W. Jemielity, *Nowe dekanaty i parafie w diecezji łomżyńskiej 1925-1977*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 39(1977), nr 7, s. 14.

⁸ „Kronika Urzędowa Diecezji Ełckiej”, 1(1992), nr 1, s. 24.

były od początku istnienia filii rydzewskiej, czyli od 1810 roku⁹. Do ksiąg zaginionych należą: księgi ochrzczonych z lat 1810-1811, 1812-1825, 1826-1831, 1832-1835, 1836-1842, 1843-1855, 1856-1865; księgi zaślubionych z lat 1810-1825, 1826-1830, 1832-1835, 1836-1842, 1836-1850, 1851-1859; księgi zmarłych z lat 1809-1825, 1826-1832, 1832-1835, 1836-1850, 1851-1853¹⁰. Pewną liczbę ksiąg przejęły archiwa państwowe. Zapoczątkowały to władze radzieckie okupujące tereny parafii rydzewskiej po 1939 roku. Akta metrykalne miały pomóc przy przeprowadzaniu poboru wojskowego wśród „nowych obywateli” ZSRR. Podobnie postępowała władza ludowa przejmując księgi metrykalne od 1945 roku włącznie¹¹. Obecnie część z nich jest przechowywana w archiwum gminy Rajgród, natomiast najstarsze (powyżej stu lat) przesłane zostały do Archiwum Państwowego w Łomży¹².

W archiwum parafialnym w Rydzewie z tego okresu zachował się manual (brudnopis z poprzekreślanymi wpisami) zaślubionych z lat 1908-1914. Są również dwie teczki zawierające: raptularz (brudnopis) zaślubionych i zmarłych ochrzczonych z lat 1938-1925. Jest to skrótowy spis zaślubionych i zmarłych, najprawdopodobniej z ksiąg metrykalnych, pisanych latami wstecz. Notatka o zaślubionych podaje datę ślubu, ich wiek oraz imiona rodziców i nazwisko rodowe matki. Przy zmarłych podawany jest wiek, data śmierci oraz imiona rodziców z nazwiskiem rodowym matki. Dane dotyczące ochrzczonych oprócz imienia, daty chrztu i urodzenia, zawierają imiona i nazwiska rodziców. Na marginesach znajdują się adnotacje dotyczące ślubów.

Z lat 1939-1948 zachowały się duplikaty ksiąg metrykalnych podzielonych na trzy części, gdzie wpisywano zarówno ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych.

Duplikaty aktów stanu cywilnego:

- Tom I: akta ochrzczonych 1937-1941

⁹ APR, Akta rachunkowe, Protokół zdawczo odbiorczy z 12 lutego 1882 r., s. 9.

¹⁰ Tamże.

¹¹ APR, Akta Urzędowe, t. 7, Pokwitowanie skonfiskowanych ksiąg kościelnych z 26 września 1949 r. W związku z zarządzeniem Ministra Administracji Publicznej wójt gminy Belda przejął: księgi „urodzenia” od 1888 r. do 1945 r., księgi zaślubionych od 1879 r. do 1945 r., księgi zmarłych od 1890 r. do 1945 r. Cz. Chrzanowskiego brzmi: „Wyżej wymienione księgi otrzymałem bez żadnych przeszkód”.

¹² Archiwum Państwowe w Łomży, Nr 511, sygn. 1, 2, 3, 4, 5.

- akta małżeństw 1939-1943
- akta zmarłych 1939-1941
- Tom II: akta ochrzczonych 1941-1943
 - akta zmarłych 1941-1943
- Tom III: akta ochrzczonych 1944-1945
 - akta małżeństw 1944-1945
 - akta zmarłych 1944-1945
- Tom IV: akta ochrzczonych 1946-1948
 - akta małżeństw 1946-1948
 - akta zmarłych 1946-1948

Są to starannie prowadzone księgi w formie opisowej, czyli nie posiadające rubryk, które wejdą na stałe w archiwum rydzewskim od 1949 roku. Tom IV jest bardzo zniszczony, dlatego posiada formę poszytu zachowanego w teczce. Trzy inne oprawione są w twarde okładki.

Pozostałe księgi metrykalne w archiwum parafialnym są dobrze zachowane. Mają twarde obwoluty. Dzielą się na oddzielne księgi: ochrzczonych, małżeństw i zmarłych.

Księgi ochrzczonych:

- Tom I – 1866-1872
- Tom II – 1869-1873 (po rosyjsku)
- Tom III – 1873-1877 (po rosyjsku)
- Tom IV – 1877-1880 (po rosyjsku)
- Tom V – 1880-1887 (po rosyjsku)
- Tom VI – 1949-1955
- Tom VII – 1956-1971
- Tom VIII – 1971-1981
- Tom IX – 1982-1997
- Tom X – 1998 (niedokończone).

W latach 1869-1872 prowadzone były równocześnie dwie księgi w języku polskim i rosyjskim. Księgi z rubrykami wprowadzono w Rydzewie w 1949 r., wcześniej stosowano notatki opisowe. Charakterystyczną cechą było, że wszelkie daty, wiek rodziców, świadków

i chrzestnych zapisywano słowami. Cyfry używane były wyłącznie przy numeracji stron. Fakt urodzenia dziecka zgłaszał ojciec, a w przypadku dziecka panińskiego czyniła to akuszerka, a nie matka. Oprócz nazwiska chrzestnych zapisywano dwóch świadków i to tylko mężczyzn. Jeden ze świadków był równocześnie chrzestnym, zaś żona drugiego matką chrzestną. Akt był przygotowywany przed samą ceremonią chrzcielną, w obecności księdza i chrzestnych. Następnie ksiądz po przeczytaniu tekstu sporządzonego wobec świadków, sam go podpisywał. Zapis miał najczęściej następujący schemat: miejscowość urodzenia zgłaszanego dziecka, miejscowość rejestracji, data zgłoszenia, godzina zgłoszenia, imię i nazwisko zgłaszającego (ojca), zajęcie zgłaszającego, miejsce zamieszkania, świadkowie rejestracji, płeć dziecka, miejscowość urodzenia, data urodzenia, godzina urodzenia, dane matki dziecka, imię dziecka, dane rodziców chrzestnych, uwierzytelnienie aktu i dokonujący zapisu. Zmiana języka na rosyjski nie wpłynęła zasadniczo na schemat. W czasie zaboru stosowano podwójną datę: według kalendarza juliańskiego i według gregoriańskiego w nawiasie. Najbardziej uszczuplone przed konfiskatą z lat ostatniej wojny zostały księgi zaślubionych. Z XIX w. zachowały się jedynie dwie. Do roku 1948 Księgi zaślubionych były opisowe. Formularz aktu zaślubionych od czasu Księstwa Warszawskiego był bardzo obszerny.

Księgi zaślubionych:

- Tom I – 1860-1868
- Tom II – 1869-1878 po rosyjsku
- Tom III – 1949-1970
- Tom IV – 1971-1981
- Tom V – 1981-2010

Wszystkie księgi mają formę książkową w twardej okładkach. Czytelność ksiąg zależy w dużej mierze od charakteru pisma, ale w tym wypadku dużymi fragmentami były prowadzone bardzo starannie. Wpisy w księgach zaślubionych są bardziej szczegółowe niż w aktach chrztów. Poza danymi personalnymi nowożeńców, umieszczano informacje na temat parafii, które wystawiały stronom odpisy aktów urodzenia. Gdy kobieta zawierająca związek małżeński była niepełnoletnia (nie ukończyła 21 roku życia), zgodę na zawarcie małżeństwa musiał wyrazić ojciec. Zamieszczane były wówczas wiadomości o zapowiedziach. Na początku podawany był numer aktu oraz miejscowość zarę-

czyn lub wesela. W przypadku aktów ślubu można podać przybliżony schemat: „Działo się...” miejscowość rejestracji, data zgłoszenia, godzina zgłoszenia, dane świadków¹³, sposób zawarcia małżeństwa, imię i nazwisko pana młodego, informacja o poprzednich małżonkach, jeżeli tacy byli, zajęcie pana młodego, miejsce zamieszkania pana młodego, miejsce urodzenia pana młodego, informacje o rodzicach pana młodego, wiek pana młodego, dane panny młodej, informacje o zapowiedziach (były trzy), zgoda rodziców, ustalenie braku przeszkód, informacja o umowie przedślubnej, uwierzytelnienie aktu, dokonujący zapisu, funkcja zapisującego i rola zapisującego¹⁴.

Należy dodać, że w XIX wieku, mimo caratu, ksiądz był urzędnikiem stanu cywilnego. Fakt zawarcia związku małżeńskiego był odnotowywany w księgach ochrzczonych.

Kolejną grupą ksiąg parafialnych w Rydze są księgi zmarłych. Jak w poprzednich przypadkach pisane były, zależnie od okresu historycznego, w dwóch językach. Są ważnym źródłem historycznym, gdyż dokładne ich prześledzenie, daje obraz ówczesnego społeczeństwa. Z treści ksiąg dowiadujemy się, że umieralność małych dzieci powodowała niską średnią życia nie tylko w wieku XIX ale i w XX. W aktach opisowych mamy dodatkowe informacje o charakterze społecznym.

Księgi zmarłych:

- Tom I – 1864-1973
- Tom II – 1869-1874 (po rosyjsku)
- Tom III – 1874-1889 (po rosyjsku)
- Tom IV – 1949-1973
- Tom V – 1974-1981
- Tom VI – 1982-2001.

¹³ Świadcami mogli być tylko mężczyźni. Preferowano dojrzałych, nawet w wieku podeszłym. Drużbowie w dzisiejszym rozumieniu byli tylko asystą przy ślubie. Ważne jest również sformułowanie „w przytomności”, czyli w obecności świadków. Informacje z treści aktów małżeństwa archiwum parafialnego APR, Księgi metrykalne, Księgi zaślubionych, tom I i II; APR, Księgi metrykalne, Duplikaty aktów stanu cywilnego, tom I, III i IV.

¹⁴ APR, Akta małżeńskie w XIX w. były czytane wobec świadków i podpisywane przez księdza. W latach trzydziestych i czterdziestych XX w. zawierają podpisy zaślubionych i świadków, ale nie zawsze. Najprawdopodobniej chodziło o osoby piśmienne.

Wyżej wymienione księgi zachowane są w dobrym stanie (forma książkowa w twardych okładkach) i są wystarczająco czytelne. Forma opisowa aktów stosowana do 1948 roku była bardziej zwięzła w stosunku do poprzednich rodzajów ksiąg metrykalnych. Zawierała więcej informacji, gdy człowiek dożywał wieku dojrzałego, ale śledząc archiwum zauważamy, że w większości umierały dzieci i ludzie w młodym wieku¹⁵.

Opis aktu zgonu zawierał najczęściej następujący schemat: miejscowość, w której nastąpił zgon, miejscowość rejestracji, data zgłoszenia, imię i nazwisko i wiek stawającego (świadka)¹⁶, miejsce zamieszkania stawającego, data zgonu, godzina zgonu, imię i nazwisko zmarłego, miejsce zamieszkania zmarłego, wiek zmarłego, rodzice zmarłego, ich zajęcie i miejsce zamieszkania, ewentualnie dane współmałżonka, potwierdzenie zgonu, uwierzytelnienie aktu, stosunek świadka do zmarłego, funkcja zapisującego i jego rola¹⁷. Podobnie jak w aktach ochrzczonych i zaślubionych w zapisach zgonu z czasów zaboru rosyjskiego należy zwrócić uwagę na datę. Na ogół podawane są dwie daty tj. według kalendarza juliańskiego i gregoriańskiego przesuniętego o 12 dni.

Wyszukiwanie konkretnych aktów w formie opisowej nie jest łatwe. Pomocą służyły zamieszczone na koniec zakończenia każdego roku spisy alfabetyczne osób. Porządek był jednak ustalony tylko według pierwszej litery alfabetu.

IV. Akta urzędowe i rachunkowe

Obok ksiąg metrykalnych archiwum rydzewskie zawiera szereg dokumentów pogrupowanych w akta. Mają one formę poszytów od kilkunastu do pięćdziesięciu-sześćdziesięciu stron, z korespondencją o różnych wymiarach (jedna kartka złożona spełniała funkcję zarówno listu jak i koperty). Inne dokumenty pogrupowane są w teczkach bądź przepisywane ręcznie w formie książki. Dużą trudność sprawia ich usystematyzowanie, zarówno chronologicznie jak i tematycznie. Czasami ciężko jest dopatrzeć się klucza, którym kierowała się w przeszłości osoba gro-

¹⁵ Wnioski na podstawie treści ksiąg zmarłych. APR, Księgi metrykalne, Księgi zmarłych, t. 1, 2, 3; APR, Księgi metrykalne, Duplikaty aktów stanu cywilnego, t. 1, 2, 3 i 4.

¹⁶ Tamże, podobnie jak w poprzednich przypadkach było dwóch świadków.

¹⁷ Tamże, schemat zaczerpnięty z treści aktów zgonu parafii Rydzewskiej.

madząca w ten sposób akta. Dlatego często w aktach urzędowych znajdujemy dokumenty ściśle rachunkowe. W dużej mierze wiąże się to z obowiązkiem sprawozdań ekonomicznych jakie parafie składały urzędom państwowym. Z drugiej strony datowanie poszczególnych dokumentów w poszytach nie pozwala na jasny podział chronologiczny. Biorąc pod uwagę te trudności celem autora nie jest usystematyzowanie archiwum w parafii Rydzewo, bo ich aktualna forma ma swój przekaz historyczny.

Akta urzędowe obejmują pięć poszytów, jedną książkę (przepisaną ręcznie) i dwie teczki dokumentów (jedna teczka w twardej obwolucie). Jest to zbiór dokumentów obejmujący okres między 1840 a 1960 rokiem.

Akta urzędowe:

- Tom I – (poszyt) 1840-1849
- Tom II – (poszyt) 1849-1862
- Tom III – (poszyt) 1854-1869
- Tom IV – (poszyt) 1871-1874
- Tom V – (poszyt) 1863-1881
- Tom VI – (teczka) 1890-1914
- Tom VII – (książka) 1899-1924
- Tom VIII – (teczka) 1929-1960.

Pierwsze trzy tomy składają się głównie z przepisanych rozporządzeń państwowych i kościelnych. Szczególnie w trzecim tomie są to rozporządzenia carskie dotyczące spraw różnych. Wpleciona jest również w poszytach korespondencja, głównie urzędowa. Poczynając od drugiego tomu zwiększa się ilość dokumentów drukowanych. Pierwsze dwa tomy napisane zostały w języku polskim. W miarę upływu czasu ilość dokumentów w języku rosyjskim wzrastała, by z końcem XIX wieku objąć co najmniej trzy czwarte zawartości archiwum. Tom piąty zawiera korespondencje urzędową, głównie po rosyjsku. W tomach drugim i piątym pojawiły się sprawozdania statystyczne i rachunkowe dotyczące parafii. Przedstawione w formie ręcznie wykonanych rubryk, stanowią cenną informację historyczną¹⁸. Tom szósty stanowi teczka rozporządzeń

¹⁸ APR, Akta urzędowe, t. 2, Statystyka ludności, lata 1858, 1859 i 1863, s. 11-12; Sprawozdanie rachunkowe z 1853 r., s. 6-7. APR, Akta urzędowe, tom V, Sprawozdanie rachunkowe z 1864 r. i 1879 r., s. 6 i 52.

diecezjalnych z lat 1890-1914. Napisane głównie w języku polskim z małymi fragmentami po łacinie, są to listy rozporządzenia biskupów: Piotra Pawła Wierzbowskiego (1872-1893 – lata biskupstwa), Antoniego Baranowskiego (1897-1902), Antoniego Karasia (1910-1925). Teczka zawiera również dokumenty administratorów diecezji prał. Pawła Krajewskiego (administrator – 1893-1897) i prał. Józefa Antonowicza (1902-1907)¹⁹. Są również listy papieży Leona XIII i Piusa X. W VII tomie, w formie książki, przepisane są rozporządzenia z lat 1899-1924. Ostatni, VIII tom, zawiera głównie protokoły i kwestionariusze wizytacji dziekańskich z okresu międzywojennego i pierwszych lat powojennych. Jest to cenne źródło danych statystycznych parafii w Rydzewie, głównie z lat trzydziestych XX wieku.

Ten fragment archiwum jest bardzo zniszczony, miejscami prawie nieczytelny. Głównym powodem jest charakter pisma, po przenikliwym studium staje się jednak cennym źródłem informacji. Warto zwrócić uwagę na, wydawałoby się, niedbałe, marginalne zapiski.

Wcześniej niż w księgach metrykalnych, bo już w XIX wieku wprowadzono rubryki w księgach rachunkowych. Szczególny nacisk na ich prowadzenie w parafiach przykładaly państwa okupujące Polskę w czasie zaborów. Pomimo stałych schematów przesyłanych przez władze państwowe, rubryki wykonywane były odręcznie. Dokumenty rachunkowe obok urzędowych dostarczają cennych informacji historycznych na temat świątyń, gruntów, zabudowań kościelnych i ludności. Można w nich odnaleźć dokumenty erekcyjne, informacje o różnego rodzaju nadaniach i zapisach.

Akta rachunkowe:

- Tom I – poszyt 1809-1843 – dokumenty różne
- Tom II – poszyt 1809-1863 – dokumenty różne
- Tom III – poszyt Projekt domu schronienia dla starców i kalek z 1847 r.
- Tom IV – poszyt Akta Funduszu Pokładnego 1864-1869
- Tom V – teczka Akta rachunkowe i sprawozdania 1865-1876
- Tom VI – poszyt Akta rachunkowe i sprawozdania 1881
- Tom VII – teczka Akta rachunkowe i sprawozdania 1872-1913

¹⁹ Zob. W. Jemielity, *Z dziejów diecezji łomżyńskiej*, s. 15-17.

- Tom VIII – Księga rachunkowa 1972
- Tom IX – Księga rachunkowa 1975-1977

Ta część archiwum zawiera najstarsze dokumenty parafii w Rydzewie.

W drugim poszycie znajduje się między innymi komisarium biskupa wigierskiego J. K. Gołaszewskiego z 26 września 1809 roku, zezwalające na organizowanie filii kościoła w Rydzewie²⁰. Natomiast w tomie pierwszym są przepisane w 1810 roku dokumenty lokacji kościoła w Rydzewie z 6 października 1809 roku i erekcji filii kościoła z 5 marca 1810 roku²¹. Tak ważne dokumenty wplecione są w różnego rodzaju sprawozdania rachunkowe i wykazy metrykalne. W pierwszym tomie zachował się odpis kanoniczny z 1819 roku. Po utworzeniu w 1815 roku Królestwa Polskiego, na życzenie władz cywilnych od roku 1818 specjaliści delegacji cywilni i duchowi zażądali takich odpisów od wszystkich parafii. Położono nacisk na uposażenie parafii. Wymieniona została powierzchnia gruntów i jakie przynoszą dochody. W tym czasie ksiądz w Rydzewie gruntów nie posiadał. Dokładnie zostały opisane zabudowania plebanijne i dochody, natomiast mniejszą uwagę zwrócono na świątynie i cmentarze²².

Ważną częścią są protokoły zdawczo-odbiorcze, które przekazują nie tylko wiedzę ogólną o parafii, ale też dane dotyczące szczegółowego wyposażenia kościoła²³.

Ten fragment archiwum, złożony głównie z poszytów i luźnych dokumentów w teczkach, jest również bardzo zniszczony. Ze względu na wartość historyczną stanowi cenne źródło dla prac naukowych. Ostatnie dwie księgi są wydrukowanymi i nałożonymi obowiązkowo księgami urzędu skarbowego z czasów PRL.

²⁰ APR, Akta rachunkowe, t. 2, Komisarium z 26 września 1809r., s. 83-84.

²¹ APR, Akta rachunkowe, t. 1, odpis dokumentów erekcyjnych z lat 1809-1810, s. 1-8.

²² Tamże, s. 11-15.

²³ APR, Akta rachunkowe, t. 7, protokół zdawczo odbiorczy z 1882 r.; Protokół zdawczo odbiorczy z 1899 r.

V. Akta ogólne

Archiwum w Rydzewie zawiera szereg ksiąg i dokumentów, bardziej lub mniej ważnych, które nie mieściły się w wyżej podjętej klasyfikacji. Ten paragraf ma je pokrótce przedstawić.

Do bardzo ważnych należy księga bierzmowanych. Obejmuje ona jeden tom z lat 1929-2000. Duża rozpiętość czasowa księgi spowodowana jest rzadkimi wizytacjami biskupimi w tak małych parafiach jak Rydzewo²⁴. W księdze tej znajdują się nieprawidłowości gdyż wpisywane są osoby pochodzące z parafii Rydzewskiej, a przyjmujące sakrament bierzmowania w innych parafiach.

Szerszy jest zbiór protokołów kanonicznego badania narzeczonych: 1939-1955 (księga), 1956-1963 (księga), 1980-1990 (teczka), 1990-1996 (teczka), 1997-2000 (teczka). Jak można zauważyć, archiwum protokołów jest niekompletne.

Znajdują się w rydzewskim archiwum akta protokołów z wizytacji i powizytacyjnych biskupa diecezjalnego. Te pierwsze prowadzone są od 1972 roku, natomiast drugie od 1992 roku. Dokumenty przechowywane są w teczkach.

Pewną wartość historyczną mają aneksy do ksiąg metrykalnych. Zawierają one świadectwa chrztu, zapowiedzi, powiadomienia o zawarciu małżeństwa i inne. Cały zbiór zgrupowany jest w czterech tekach obejmujących okresy: 1939-1946, 1947-1949, 1977-1982, 1983-1987. Jak widać jest niekompletny.

W podobny sposób zgromadzone zostały karty zgonu, obejmujące pięć teczek: 1938, 1939, 1946-1957, 1972-1980, 1981-1987. Aneksy i karty zgonu między rokiem 1997 a 2000 są zgromadzone w jednej teczce i nieuporządkowane.

Akta korespondencji zachowały się fragmentarycznie. Jest jednateczka z luźną korespondencją z lat 1884-1920. Obok tego znajduje się poszyt obejmujący lata 1884-1890 oraz książka korespondencyjna (twarda oprawa) z lat 1930-1939.

Fragmentaryczność, jeżeli chodzi o wiek XIX, spowodowana jest rozproszeniem korespondencji po innych częściach archiwum. Natomiast

²⁴ APR, Akta ogólne, Księga bierzmowanych. Bierzmowania odbyły się w latach 1929, 1947, 1953, 1963, 1972, 1978, 1984, 1989, 1992, 1996, 1997, 2000.

archiwizowanie korespondencji z XX wieku, zwłaszcza po 1945 roku zostało prawie całkowicie zarzucone.

Na zakończenie można wspomnieć o księdze cmentarnej, która miała swój krótki żywot w latach 1949-1953. Więcej informacji na temat cmentarza można uzyskać z akt rachunkowych.

VI. Podsumowanie

Badając archiwum Parafii pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Rydzewie nie sposób nie zauważyć, że jest niekompletne. Wpłynęło na to z pewnością wiele czynników. Pierwszym jest nieodpowiedni sposób przechowywania dokumentów. Inny to zagubienia dokumentów, które miały miejsce już w XIX wieku. Wspomina o tym wcześniej przywołany protokół zdawczo odbiorczy z 1882 roku. Mówi o dawno zaginionej księdze ochrzczonych z lat 1836-1842²⁵. Jednak o wiele bardziej karygodne jest gubienie dokumentów dzisiaj, kiedy nabywają z wiekiem wartości i kiedy istnieją możliwości, by je chronić. Z pewnością na zubożenie archiwum wpłynęły konfiskaty z lat 1939-1948, ale w tym wypadku można ważne dokumenty odnaleźć w zasobach państwowych.

Nie można jednak, mimo tych nieszczęśliwych wypadków, odebrać wartości historycznych nawet fragmentarycznie zachowanym archiwom. Mogą wzbogacić naszą wiedzę na temat środowiska, w którym żyjemy, a którego nie znamy. Artykuł o tak wąskich ramach ma co najwyżej zachęcić, poprzez krótką prezentację, do głębszego studium historycznego. Z pewnością tak ograniczone źródło nie może wyczerpać pracy naukowej, ale połączone z zasobami innych małych archiwów parafialnych może stanowić cenny materiał na przyszłość. Intencje artykułu skierowane są raczej ku rozbudzeniu zainteresowania małą, a jakże cenną spuścizną, które zawierają nasze archiwa parafialne. Powinniśmy doceniać ich wartość, a przynajmniej strzec, co jest naszym obowiązkiem.

²⁵ APR, Akta rachunkowe, Protokół zdawczoodbiorczy z 12 lutego 1882 r., s. 9.

KS. ANDRZEJ PIEŃKOWSKI

LE RISORSE DELL' ARCHIVIO PARROCCHIALE
DI RYDZEWO (XIX – XX S.)

Sommario

Nell'articolo vengono presentate le risorse dell'archivio parrocchiale di Rydzewo. La parrocchia é stata eretta nell'anno millenovecentodieci dal vescovo Jan Klemens Gołaszewski (1748-1820). Dall'inizio ha tenuto i libri parrocchiali e i vari documenti di valore storico. L'articolo presentando il contenuto dell'archivio di Rydzewo cerca di sottolineare l'importanza di tanti altri piccoli archivi spesso trascurati e abbandonati. Questa presentazione vuole risvegliare la preoccupazione per vari fonti di valore storico, che per colpa dell'ignoranza spariscono nel nulla.